

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРИКАМИ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ РОЛІ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВО-ОСВІТЯНСЬКОЇ, КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ТА ДУХОВНОЇ ЕЛІТИ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РОКІВ: ДОСЯГНЕННЯ ТА НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

В статті досліджуються історіографічні аспекти державотворчої ролі національної творчої та духовної еліти за доби Української революції 1917 – 1921 рр.

Ключові слова: історіографія, державотворчі процеси, Українська революція 1917 – 1921 рр., національна еліта, духовенство.

Провідною силою національно-культурного розвитку України в революційну добу 1917 – 1921 рр. була творча еліта. Її діяльності присвячено величезний масив літератури, який в історіографічному плані проаналізований лише частково.

Одним з перших почав розробку проблеми Л.Кравчук¹, проте його дослідження занадто обтяжене фактажем, який, на жаль, не ув'язаний з діяльністю представників національної еліти, тобто не персоніфікований.

Узагальненню українського культурного відродження революційної доби присвячено десятки статей, дві монографії та дисертаційне дослідження Д.Розовика². Слід зазначити, що назва досліджень автора "Культурне будівництво в Україні" не зовсім відповідає змісту, бо Д.Розовик зосередив свою увагу лише на культурному розвої Наддніпрянщини.

Діяльність західноукраїнської еліти та її ролі в політичних та культурних процесах в 1914 – 1939 рр. дослідив у своїй монографії, а згодом і дисертації О.Рубльов³, виокремивши розділ "Західноукраїнська інтелігенція в роки Першої світової війни та Українських визвольних змагань (1914 – 1921 рр.)". Дослідником реконструйовано подробиці біографій низки представників національної еліти, зокрема С.Вітика, М.Лозинського, С.Рудницького, С.Яворського та ін.

Значну фактологічну та аналітичну інформацію містять колективні монографії, безпосередньо присвячені дослідженню життя і діяльності діячів науки і культури України, багато з яких були активними діячами в 1917 – 1921 рр.⁴. На жаль, до першого видання чомусь не включено нарис про С.Русову, а матеріалу про першого президента УАН В.Вернадського немає ні в першому, ні у другому, більш повному, виданні.

Останнім часом появились дисертації, безпосередньо присвячені діяльності визначних представників національної еліти доби Української революції 1917 – 1921 рр. Серед них – перші в незалежній Україні дисертації, присвячені культурно-мистецькій еліті досліджуваного періоду. Діяльність П.Саксаганського дослідила Н.Гонтар⁵, особливу увагу приділивши його роботі в комітеті зі створення Українського національного театру.

Діяльності цього театру в 1917 – 1918 рр. присвятив дисертацію Р.Леоненко⁶. Вперше до наукового обігу автором введено архівний матеріал про діяльність П.Саксаганського, М.Грушевської, О.Кошиця, І.Мар'яненко та ін.

В дисертації О.Ковальчука знайшли відображення маловідомі аспекти діяльності культурно-мистецької еліти у формуванні національної живописної школи⁷. Особливої уваги заслуговує другий розділ дисертації, названий "Внесок Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури у виховання художньої еліти України (1917 – 1941)". Дисертант стисло аналізує діяльність художників М.Бойчука, М.Бурачека, М.Жука, В.Кричевського, Ф.Кричевського, А.Маневича, О.Мурашка, Г.Нарбута у відкритті у грудні 1917 р. Української академії мистецтв та її

подальшій розбудові. Однак біографічний матеріал та особистий вклад представників мистецької еліти в розвиток національної живописної школи подано в дисертації досить стисло та узагальнено.

Певним проривом у дослідженні охарактеризованого вище аспекту проблеми стали дисертації Л.Соколюк та А.Голубничої⁸, присвячені вивченню життєвого шляху та діяльності М.Бойчука, одного із засновників Української академії мистецтв. На жаль, діяльність інших митців революційної доби 1917 – 1921 рр. досліджена поверхово та лише фрагментарно.

Досить оригінальну ідею показу ролі інтелігенції в культурно-мистецькому відродженні в роки Української революції крізь призму громадської ініціативи здійснив у своїй дисертації та серії публікацій Д.Буравченко⁹. Розвиток літератури, мистецтва, музейної справи, охорони національної культурної спадщини у 1917 – 1920 рр. подається дослідником через особливості політичної та громадської діяльності української культурно-мистецької інтелігенції. Автором проаналізована діяльність різних громадських культурно-мистецьких об'єднань, їх провідна роль у розбудові національно-культурних установ, притаманних незалежній державі – державних театрів, хорів, опери, Національної академії мистецтв, Національного музею України, державної системи охорони пам'яток історії та культури тощо.

Дисертантом визначено рівень і основні напрями ініціативної взаємодії громадських організацій творчої інтелігенції з національними урядами на різних етапах Української революції та доведено, що саме відродження національної культури сприяло духовному зростанню українства, його самоідентифікації та самоутвердженню. Д.А.Буравченком показано, що за доби Української революції активізувалася громадсько-політична та культурницька діяльність інтелігенції як носія національної свідомості народу в найвищих її формах. Невеликий прошарок творчої інтелігенції здійснював місію піднесення духовного рівня народу, розбудови національної культури, сприяв зростанню самосвідомості українства¹⁰.

Дисертант доводить, що важливу роль в культурних зверненнях 1917 – 1921 рр. відігравала як особиста ініціатива творчої інтелігенції, так і цілеспрямована діяльність численних літературно-мистецьких та культурно-освітніх товариств та об'єднань, масове виникнення яких стало характерною ознакою суспільно-політичного життя в роки революції. Ґрунтовний аналіз культурно-мистецького відродження в Україні за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії дозволив дисертанту зробити загальний висновок, що в цілому національно-культурне будівництво за доби Української революції заклало міцне підґрунтя розвою української культури, яке далось взнаки у 1920-ті роки в ході другої хвилі культурного відродження¹¹.

Зважаючи на те, що другий розділ дисертації Д.Буравченка "Особливості і головні тенденції розвитку національної культури України на початку ХХ ст. (1900 – 1917 рр.)" за хронологічними рамками виходить за межі заявленої в назві теми Української революції, то, на нашу думку, доречним було б відобразити це і в самій темі дослідження, наприклад, "напередодні та в роки Української революції".

Не зовсім коректним видається нам вживання автором терміну "літературно-мистецька інтелігенція" замість більш ширшого за змістом терміну "культурно-мистецька інтелігенція", особливо при визначенні наукової новизни дослідження¹².

Застосування Д.Буравченком щодо Української революції 1917 – 1921 років хронологічних рамок 1917 – 1920 рр. видається нам не тільки застарілим, але й не виправданим, адже доведення аналізу подій до 1921 р. дало б можливість автору глибше проаналізувати ті перші зміни в культурно-мистецькій сфері, які відбувалися з насадженням більшовіками радянської влади в Україні, зокрема в 1920 та 1921 роках.

Оригінальний задум при висвітленні історії української еліти революційної доби здійснив у своїй праці О.Завальнюк¹³. Дослідницький проект "Українська еліта і творення національної університетської освіти", реалізований автором у вигляді навчального посібника для вузів України, без сумніву, є новаторським як за задумом, так і за характером виконання.

У посібнику вміщено 26 нарисів про видатних державних, освітніх і громадських діячів, які зробили великий внесок у творення і функціонування українських університетів – одного із найбільших досягнень національного відродження 1917 – 1921 років.

Осмислення генерації української наукової інтелігенції, яка активно прислужилася справі становлення національної освіти в добу визвольних змагань українського народу 1917 – 1921 рр., – завдання виняткової складності навіть у суто історичному вимірі. Проаналізувати величезний

масив інформації про участь відомих вчених, громадських, державних і політичних діячів у історичних подіях початку ХХ століття було не просто, особливо з погляду на різномислення, що панує в сучасному українському суспільстві щодо оцінки подій і історичних постатей. Але автор поставив перед собою далеко масштабніше і складніше завдання – використати для розкриття проблеми методологію й інструментарій нового наукового напрямку – історичної біографістики – і всебічно осмислити історію української еліти у контексті глобальних змін, які принесло людству ХХ століття. Оцінюючи внесок О.Завальнюка у дослідження проблеми історії української еліти, О.Реєнт, у "Передмові" до навчального посібника наголосив, що "йдеться не просто про відтворення подій та їх інтерпретацію, а про переосмислення новітньої української історії під кутом зору відповідності очікувань суспільним зрушенням, взаємодії різноманітних елітних шкіл різних політичних сил, формування єдиного політичного простору, складання передумов для творення національної університетської освіти, виділення її фундаторів та будівничих. Така спроба на пострадянському просторі зроблена вперше"¹⁴.

Серед подібних видань книгу О.Завальнюка вирізняє масштабність зображення фундаторів та будівничих університетської освіти, врахування специфіки сучасного світосприймання і процесу засвоєння знань. Принципово новим є акцент автора на історичні портрети творців університетської освіти, що дає можливість персоніфікувати, оживити історію, перетворити її фактографію на дію в особах. З 26 портретів – добре відомих (М.Грушевський, П.Скоропадський, І.Огієнко, Д.Багалій та ін.) біля десяти, менш відомих (В.Біднов, Г.Павлуцький, Ю.Сіциньський та ін.) також біля десяти, решта – невідомі для пересічного громадянина діячі (О.Пашенко – єдина жінка у цій когорті діячів, О.Шульмінський (поляк), М.Рудинський та ін.). Повернення їх із забуття, популяризація їхньої діяльності через навчальний посібник – це також елементи новизни праці О.Завальнюка.

Особливої уваги заслуговує аналіз "Післямови", якою завершується видання. Автор назвав її "Українська ідея і національне університетське будівництво в Україні (1917 – 1920 рр.)" і на десяти сторінках ґрунтовно узагальнив весь відомий фактичний і аналітичний матеріал з досліджуваної проблематики¹⁵.

Ще один навчальний посібник, побудований у формі "нарисів-роздумів про видатних діячів Українського Відродження минулих віків та недавнього часу" (процитовано нами з анотації до книги – О.К.), опублікував В.Лупейко¹⁶. У ґрунтовній "Передмові", написаній І.Дроботом, книга високо оцінюється рецензентом, особливо авторська майстерність викладу матеріалу та її задум, адже "ніякі русифікація, германізація, полонізація, мадяризація, ні жахливі наші втрати у минувшині, ніякий економічний та тоталітарний тиск не були у змозі знищити високий український національний інтелект"¹⁷. За нашими підрахунками, з 24 біографічних нарисів (від П.Могили – до О.Гончара) 11 – це нариси про національну еліту доби Української революції 1917 – 1921 рр. (від М.Грушевського, Д.Дорошенка, М.Шаповала – до А.Кримського і В.Вернадського). На нашу думку, незважаючи на таку промовисту назву, автору все ж не вдалося через діяльність "витязів" розкрити тему державницького і, зокрема, духовного розвитку України досліджуваної доби. Кожен нарис – автономний, єдине, що їх групує, – це дотримання принципу хронології в черговості їх розміщення в книзі. Загадкою залишається і критерій підбору "витязів". На закінчення зазначимо, що у виданні, на жаль, відсутня післямова, де можна було б зробити підсумкові висновки, тобто, на базі добротного фактичного матеріалу подати ґрунтовний комплексний аналітично-узагальнюючий виклад про національну еліту, духовність, досліджувану добу.

Слушні зауваження щодо досліджуваної нами проблематики висловлює в своїй монографії В.Великочий. На його думку, культурне становище українців Галичини за воєнно-революційної доби 1914 – 1919 рр. знайшло своєрідне відображення в українській історіографії. Попри окремі статейні публікації, що відображають намагання комплексно підійти до цієї проблеми (наприклад, показати культурно-освітнє і мистецьке життя в часи ЗУНР), загалом вона фрагментарно висвітлювалася в наукових працях різної тематичної спрямованості. Таке становище пояснюється об'єктивними й суб'єктивними обставинами: "історичне обличчя" тієї доби визначали передусім події воєнно-політичного характеру, а культурницьким процесам відводилася "другорядна" роль. Їх "маргінальність" поглиблювалася тим, що в українській історичній науці ХХ ст. вони ніколи не мали пріоритетного значення¹⁸.

Дослідник наголошує, що зважаючи на недостатню увагу до культурних процесів і явищ в узагальнюючих дослідженнях з історії Галичини 1914 – 1919 рр. головне інформативне навантаження несуть праці з військової історії, де вона порушується як її невід'ємна складова (субкультура та просвітницька праця УСС; освіта і театри ЗУНР тощо), а також спеціальні публікації, безпосередньо присвячені окремим, часто унікальним явищам культурного життя, зокрема пов'язаним з втратами культурних цінностей, долею реліквій тощо¹⁹.

Окремі аспекти проблеми знайшли своє висвітлення і в дисертації та публікаціях А.Железко²⁰. Дослідниця спробувала відтворити об'єктивну картину процесу виникнення, розвитку і занепаду наукової, історико-краєзнавчої, просвітницької та культурної діяльності окремих особистостей, установ і організацій України на прикладі Київщини, в тому числі й в роки Української революції 1917 – 1921 рр. Відновлення історичної правди про краєзнавство цього періоду та справедливості по відношенню до осіб, що були його рушійною силою, обумовлює наукову значущість дисертаційного дослідження А.Железко, адже у розвитку будь-яких історичних подій чи явищ чільне місце займають конкретні особистості, їхні ідеї та вчинки. Через аналіз їх життя та діяльності можна реконструювати правдиву картину суспільного життя.

Не можна не зауважити, що дисертантка як слова-синоніми вживає терміни Українська Держава, Гетьманат, Гетьманщина, що відносно двох останніх є не зовсім коректним²¹. Так, за усталеною традицією держава П.Скоропадського називається або Гетьманат, або Українська Держава. Щодо терміну "Гетьманщина", то його історики вживають для назви Української держави від Б.Хмельницького – до 80-х рр. XVIII ст.

Досить вдало, на наш погляд, хоч і в стислій формі, узагальнюють спільні зусилля державотворчої діяльності політичної та культурно-мистецької, науково-освітньої й духовної еліти в 1917 – 1921 рр. щодо успіхів у розбудові української культури автори одного з найновіших навчальних посібників з вітчизняної культури²². Перераховуючи найважливіші здобутки національної еліти та влади в цій сфері, як, наприклад, відкриття двох Державних українських університетів, Державного українського архіву, Національної галереї мистецтв, Українського історичного музею, Української національної бібліотеки, Українського театру драми та опери на чолі з О.Кошицем, Державного симфонічного оркестру під проводом О.Горілого, Всеукраїнської академії наук, започаткування Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з митрополитом В.Липківським та інші досягнення, автори наголошують, що, крім еліти, "революція активізувала широкі маси, дала відчуття свободи..., а після цього майстри культури в розвиткові національної культури вбачали певну альтернативу незалежності, що не здійснилася"²³. Отже все це є необхідним і достатнім для висновку, що звернення в культурно-освітній сфері революційної доби стали стартовою основою для подальшого розвитку української культури в роки українізації.

Важливу роль у державі, а особливо на переломних етапах її історії, відіграє церква і духовна еліта суспільства. Відразу наголосимо, що в літературі є різні підходи до трактування терміна духовна еліта. Так, на думку Н.Візірякіної, "духовною частиною еліти українського народу є творча, технічна і освітня інтелігенція"²⁴. Інша частина дослідників (Я.Білас, В.Капелюшний, В.Кириченко, І.Тюрменко та ін.) до духовної еліти відносить священнослужителів, тобто духовних провідників народу. Такої точки зору будемо дотримуватись і ми.

В історіографії проблеми наголошується, що політика щодо церкви мала свої особливості, характерні для кожного з етапів Української революції – доби Центральної Ради, Гетьманату, ЗУНР, Директорії²⁵.

Те, що не вдалося зробити ієрархам – прихильникам автокефалії, швидко здійснив уряд. Цей аспект проблеми аналізується в книзі Б.Андрусина та В.Бондаренка²⁶. 1 січня 1919 р. РНМ ухвалила закон "Про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві". Проголошуючи автокефалію УПЦ, її незалежність від Московської патріархії, автори закону вказували, що верховна церковна влада в Україні має належати Всеукраїнському Церковному Собору. Поточними справами повинен займатися Український Церковний Синод, обраний Собором і затверджений урядом. До часу скликання Собору членів Синоду призначає уряд. Законом передбачалося, що церковна влада УАПЦ разом зі своїм адміністративним апаратом буде утримуватися на кошти з фондів державної скарбниці²⁷.

Слушним є зауваження з цього приводу, висловлене О.Реєнтом, що закон від 1 січня 1919 р. не відокремлював церкву від держави, а навпаки, встановлював тісні взаємини між ними. При цьому держава закріплювала за собою всеосяжний контроль за діяльністю церковних інституцій²⁸. Більше того, автор наголошує, що цей закон, вийшовши з надр Міністерства сповідань, був сприйнятий православними ієрархами, а влада не зважала на закиди в неканонічності процедури переходу УПЦ до автокефалії, а також способу формування органів церковного управління²⁹.

Аналіз літератури з проблеми дає підстави констатувати, що зовсім по-іншому, на наш погляд, розвивалися державно-церковні відносини в Західно-Українській Народній Республіці. Якщо в Наддніпрянській Україні основна маса священників займалася суто церковними справами, а у державотворчих процесах відігравала, як правило, пасивну роль, а нерідко й відкрито виступала проти українізації церкви та за "єдину і неподільну Росію", то в ЗУНР священники були найактивнішими учасниками державотворення. Досить лаконічно і точно висловилася про це Л.Гентош: "Підтримка Українською Греко-Католицькою Церквою визвольницьких змагань на українських землях була безперечною і активною"³⁰. У своєму виступі на III Міжнародному конгресі українців львівський історик О.Красівський стверджував, що Греко-католицька церква стала "опорою української державності, союзником народу в боротьбі за незалежність, справжньою національною церквою західних українців"³¹.

Досить високу роль духовенства ЗУНР відводять у своїй монографії Б.Тищик та О.Вівчаренко, підкреслюючи широку палітру його діяльності в усіх сферах життєдіяльності суспільства: "В усьому державотворчому житті, в усіх соціально-економічних, політичних, культурних, освітніх перетвореннях в перших рядах будівників української державності йшли священники греко-католицької церкви"³².

Особливої уваги заслуговує серія публікацій та докторська дисертація В.Марчука, присвячені багатьом аспектам діяльності УГКЦ, в тому числі й в період існування ЗУНР³³. Значну частину фактичного і аналітичного матеріалу дисертації присвячено діяльності А.Шептицького. Як стверджує В.Марчук, "центральною фігурою Галичини з початком ХХ століття став митрополит Галицький Андрей Шептицький. За 44-річне його керівництво Греко-католицька церква остаточно стала українською національною церквою. Значення Андрея Шептицького більше, ніж тільки митрополита: він був душею всього національного та культурного життя Галичини"³⁴.

Відрадно, що Я.Біласом вже захищено першу дисертацію, безпосередньо присвячену діяльності А.Шептицького³⁵, проте, на нашу думку, це лише початок на шляху до об'єктивного ґрунтового вивчення його біографії.

Серед узагальнюючих публікацій з проблеми слід назвати змістовну статтю В.Марчука, в якій автор фактично підсумовує науковий доробок попередників³⁶. Дослідник робить ґрунтовний висновок: "За весь період національно-визвольних змагань Греко-Католицька церква відігравала важливу роль у становленні органів законодавчої і виконавчої влади ЗУНР, виробленні державницької ідеології, консолідації національно-демократичних сил у боротьбі за незалежність і соборність"³⁷.

Отже, аналіз літератури з цього аспекту проблеми дає нам підстави для висновку, що державно-церковні відносини на західноукраїнських землях можна порівняти з своєрідним тандемом: лідери ЗУНР сприяли розбудові УГКЦ, а її ієрархи та духовенство були активними будівниками української державності.

Щодо творчої еліти, то дослідження різних аспектів її діяльності в революційну добу 1917 – 1921 рр. лише починається. Свідченням активізації досліджень з проблеми є поява публікацій, присвячених вивченню діяльності національної еліти на регіональному рівні. Найбільше таких публікацій стосується Київщини, Поділля, Донбасу, Полтавщини і Харківщини. Але цей процес нині також лише розгортається. Ще один аспект проблеми – гендерні особливості історіографії державотворчої ролі політичної та творчої еліти революційної доби 1917 – 1921 рр., але на сьогодні він представлений ще зовсім невеликим науковим доробком, а на місцевому рівні його вивчення ще взагалі не розпочиналось і чекає своїх дослідників.

¹ Кравчук Л.В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період української державності 1917 – 1920 рр. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 1996. – 23 с.

- ² Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917 – 1920 рр.). – К., 2002. – 311 с.; його ж: Культурне будівництво в Україні у 1917 – 1920 рр. – К., 2011. – 544 с.; його ж: Національно-культурне будівництво в Україні у 1917 – 1920 рр. Автореф. дис. ...докт. іст. наук. – К., 2004. – 38 с. та ін.
- ³ Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1939). – К., 2004. – 648 с.; його ж: Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1939). Автореф. дис. ...докт. іст. наук. – К., 2005. – 33 с. та ін.
- ⁴ Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / За заг. ред. А.П.Коцура, Н.В.Терес. – К., 2007. – 464 с.; Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності (1841 – 2008) / За заг. ред. А.П.Коцура, В.П.Коцура, Н.В.Терес. – Київ-Чернівці, 2010. – 688 с. та ін.
- ⁵ Гонтар Н.В. Творча та громадська діяльність Панаса Саксаганського. Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2010. – 16 с.
- ⁶ Леоненко Р.П. Перший державний український театр: Український національний театр, 1917 – 1918. Автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства. – К., 2002. – 16 с.
- ⁷ Ковальчук О.В. Історія живописного факультету НАОМА і його роль у вихованні мистецьких кадрів та формуванні національної живописної школи України 1917 – 1941 років. Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. – К., 2003. – 20 с.
- ⁸ Соколюк Л.Д. Михайло Бойчук та його концепція розвитку українського мистецтва (I третина ХХ ст.). Автореф. дис. ...докт. мистецтвознавства. – К., 2004. – 35 с.; Голубнича А.І. Мистецько-педагогічна та громадська діяльність Михайла Бойчука. Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2011. – 17 с.
- ⁹ Буравченко Д.А. Культурно-мистецьке відродження в часи Української революції: місце і роль громадської ініціативи (1917 – 1920 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2011. – 16 с.; його ж: Культурне життя УНР в умовах боротьби за державність // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук.праць. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Т. 15. – С. 382 – 390; його ж: Громадська ініціатива в культурно-мистецькому житті України доби Центральної Ради (образотворче мистецтво, музейна справа, охорона історичних пам'яток) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 рр. – К., 2010. – Вип. 5. – С. 315 – 337 та ін.
- ¹⁰ Буравченко Д.А. Культурно-мистецьке відродження в часи Української революції: місце і роль громадської ініціативи (1917 – 1920 рр.). Дис... канд. іст. наук. – К., 2011. – С. 181 – 183.
- ¹¹ Там само. – С. 185 – 186.
- ¹² Там само. – С. 9.
- ¹³ Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917 – 1920 рр.). – Кам'янець-Подільський, 2005. – 496 с.
- ¹⁴ Реснт О. Передмова // Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917 – 1920 рр.). – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 3.
- ¹⁵ Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917 – 1920 рр.). – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 326 – 336.
- ¹⁶ Лупейко В. Витязі української духовності. – К., 2009. – 512 с.
- ¹⁷ Дробот І. Нездоланність національної духовності // Лупейко В. Витязі української духовності. – К., 2009. – С. 3 – 7.
- ¹⁸ Великочий В. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914 – 1919 рр. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 584.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Желєзко А.М. Історичне краєзнавство на Київщині в 1917 – 1939 рр. Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 2011. – 18 с.
- ²¹ Желєзко А.М. Історичне краєзнавство на Київщині в 1917 – 1939 рр. Дис... канд. іст. наук. – К., 2011. – С. 46 – 47, 59 та ін.
- ²² Історія української культури: навчальний посібник / Є.В.Перегида, В.Ф.Панібудьласка та ін. – К., 2011. – 152 с.
- ²³ Там само. – С. 106.
- ²⁴ Візирякіна Н.І. Роль інтелігенції в управлінні державотворчими процесами в Україні // Українська еліта та її роль в державотворенні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18 – 19 травня 2000 р., м. Київ). – К., 2000. – С. 8 – 9.
- ²⁵ Капелюшний В. Державотворчі процеси та церква в Україні (1917 – 1921 рр.): історико-історіографічний

- аспект // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка: Історія. – 2001. – Вип.52. – С. 30 – 33.
- ²⁶ Андрусишин Б., Бондаренко В. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку. – К., 2010. – 282 с.
- ²⁷ Там само. – С. 183.
- ²⁸ Реєнт О.П. У робітнях історичної науки. – К., 1999. – С. 202 – 203.
- ²⁹ Там само. – С. 203.
- ³⁰ Гентош Л. Католицька церква та становлення Української державності (1917 – 1923 рр.) // Другий міжнародний конгрес українців. – Львів, 1994. – Історія. – Ч. II. – С. 21.
- ³¹ Красівський О. Греко-католицька церква і боротьба за державну незалежність Східної Галичини (1918 – 1923 рр.) // Третій Міжнародний конгрес українців. – Історія. – Харків, 1996. – С. 194.
- ³² Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918 – 1923 рр. – Коломия, 1993. – С. 86.
- ³³ Марчук В.В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Автореф. дис. ...докт. іст. наук. – Чернівці, 2004. – 35 с.; його ж: Українська греко-католицька церква. Історичний нарис. – Івано-Франківськ, 2001. – 164 с.; його ж. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2004. – 464 с. та ін.
- ³⁴ Марчук В.В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Автореф. дис. ... докт. іст. наук. – Чернівці, 2004. – С. 14.
- ³⁵ Білас Я.І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців. Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – К., 2003. – 19 с.
- ³⁶ Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західно-Українській Народній Республіці (1918 – 1919 рр.) // Україна – Польща: історія і сучасність. – Ч. 1. – К., 2003. – С. 215 – 220.
- ³⁷ Там само. – С. 217.

В статье исследуются историографические аспекты созидательной роли национальной творческой и духовной элиты в период Украинской революции 1917 – 1921 гг.

Ключевые слова: историография, созидательные процессы, Украинская революция 1917 – 1921 гг., национальная элита, духовенство.

Article deals with the historiographic aspects of the creative role of national artistic and spiritual elite during Ukrainian Revolution 1917 – 1921.

Key words: historiography, creative processes, Ukrainian Revolution 1917 – 1921, national elite, clergy.